

УДК 373.2(477.87):37.03:069

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.89.25>

Резо Г. І., Резо О. Ю.

ВИКОРИСТАННЯ МУЗЕЙНОЇ ПЕДАГОГІКИ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЗАКАРПАТТЯ

Виховання громадянина-патріота України наразі є одним з найпріоритетніших завдань, які постають перед закладами освіти всіх рівнів. Починаючи з дошкільного віку, слід формувати любов підростаючого покоління до Батьківщини та рідного краю, шанобливе ставлення до національних надбань Українського народу, традицій та звичаїв, історичного минулого, виховувати гордість та бажання наслідувати мужність борців за свободу та незалежність України, як з історичного минулого, так і захисників, які сьогодні відстоюють суверенітет та територіальну цілісність держави. Акцентувати увагу на формування у них основних людських якостей як духовність, моральність, емпатійність, сила волі тощо. Досягненню наміченої цілі сприяє використання в закладах освіти музейної педагогіки.

Музейну педагогіку трактують як наукову дисципліну та галузь діяльності.

Ми, у своїй публікації, розглядаємо питання музейної педагогіки як галузі діяльності, що трактується як передача культурного досвіду через педагогічний процес, на основі міждисциплінарного та поліхудожнього підходу, що здійснюється в умовах музейного середовища. Подаємо кількісний та якісний склад музеїв при навчальних закладах, які знаходяться у сфері управління Міністерства освіти і науки України Закарпатської області, виділивши ті, яким присвоєно звання «Зразковий музей». Особливу увагу акцентуємо на музеях та музейних осередках, які є в закладах дошкільної освіти краю.

З метою здійснення аналізу стану використання музейної педагогіки в Закарпатській області, нами було здійснене опитування серед педагогів закладів дошкільної освіти Закарпаття. Опитуванням були охоплені усі регіони краю, включаючи міські та сільські дошкільні заклади. Нас цікавило використання потенціалу музейної педагогіки та питання реалізації її можливостей в музеях краю та музеях або міні-музеях при закладах дошкільної освіти. Результати даного опитування висвітлені на сторінках даної публікації.

Ключові слова: музейна педагогіка, заклади дошкільної освіти, музей, міні-музеї, музейне середовище, виховання громадянина-патріота України, передача культурного досвіду через педагогічний процес, вихователі.

У складному воєнному стані, в якому зараз перебуває Україна, особливо актуальним питанням залишається формування самосвідомості підростаючого покоління. Пріоритетність питань виховання громадянина-патріота України, утвердження любові до Батьківщини, розвитку в суспільстві національної свідомості, формування почуття патріотизму на засадах духовності та моральності, популяризації духовно-культурної спадщини Українського народу, було проголошено в Указі Президента України за № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» [6]. На нашу думку, одним з найбільш ефективних засобів досягнення наміченої цілі є «виховання історією» через використання в закладах освіти музейної педагогіки – досить нового, але вже популярного напрямку навчально-виховної діяльності.

Музейну педагогіку трактують як галузь діяльності та наукову дисципліну. Під галуззю діяльності розуміють передачу культурного досвіду, яка через педагогічний процес, на основі міждисциплінарного та поліхудожнього підходу, здійснюється в умовах музейного середовища. Як наукова дисципліна – це дисципліна на стику музеєзнавства, педагогіки та психології, що розглядає музей як освітню систему [3, с. 47-48].

Як свідчить аналіз спеціальної літератури та електронні ресурси, усе частіше музеї стають центрами як формальної, так і неформальної освіти для всіх категорій населення. На їх базі створюються нові організаційні структури – музейні культурні центри, орієнтовані на довгу і плідну співпрацю з органами освіти, соціального захисту, закладами культури, науки та мистецтва [3, с. 55]. Використання потенціалу музейної педагогіки та питання реалізації її можливостей в діяльності музеїв та навчальних установ наразі цікавить значну кількість науковців, педагогів, працівників музеїв та представників громадських об'єднань, що свідчить про актуальність проблеми [1, с. 243].

Використання елементів музейної педагогіки сприяє формуванню у вихованців свідомого ставлення до культурної спадщини людства, розвитку загального рівня культури, дозволяє підвищити їх інтерес до навчання, урізноманітнити форми і методи навчально-виховної роботи, посилити міжпредметні зв'язки, планувати нестандартні види занять тощо [4, с. 250].

Серед українських дослідників провідне місце займають ґрунтовні напрацювання музеєзнавців О. Карманова, Л. Гайди, А. Григор'єва, Ю. Ключко, М. Костриця, О. Міхно, Ю. Омельченка, Н. Отрох, О. Ярошенко та педагогів О. Валенкевич, Л. Гуриної, Н. Кардаш, О. Класової, І. Ласкій, Р. Маньковської, Л. Масол, О. Москаленко, А. Надєждіної, С. Піскун, Г. Поліщук, В. Рагозіної, Т. Рудько, О. Степанок, Т. Ткаченко, Н. Філіпчук, Д. Щербак, О. Юрченко та інші. Вчені торкаються принципів, методів та засобів музейної педагогіки, її освітньо-виховних та комунікаційних можливостей, особливостей діяльності музеїв у навчальних закладах, методичних розробок з музейної педагогіки, а також з педагогічного краєзнавства, дослідженням історії музейної справи в Україні та за кордоном тощо.

Мета статті – активізувати проблему музейної педагогіки та проаналізувати ефективність використання музейної педагогіки в закладах дошкільної освіти Закарпаття.

Погоджуємося з думкою Руслани Маньковської, що музею належить відповідальна місія у формуванні національної свідомості, подоланні духовної ентропії та знецінювання морально-етичних принципів, а також у вихованні в підростаючого покоління дбайливого ставлення до історії, народних традицій та природи краю [4, с. 239]. Проте, вважаємо слушним зауваження Гайди Лариси Анатоліївни – завідувачки навчально-методичним кабінетом українознавства та краєзнавства, методиста науково-методичної лабораторії виховної роботи і формування культури здоров'я Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського, що у нашій державі не створено жодного спеціального науково-методичного центру з проблем сучасної музейної педагогіки, що унеможливило б вивчення специфіки співпраці представників наукових кіл, музеєзнавців і педагогів різних напрямків [1, с. 245]. За словами Лариси Анатоліївни: «відсутність музеєзнавчих науково-координаційних і методичних установ в Україні негативно позначається на створенні і реалізації музейно-педагогічних програм. Основні інноваційні форми музейної педагогіки представлені музеями та педагогами на регіональному рівні. Процес їх активного впровадження відбувається «знизу», ініціатива виходить від практиків: з одного боку, це працівники музеїв, що намагаються повернути до себе основну категорію відвідувачів – дітей і студентів, а з іншого – педагоги, які використовують інноваційні педагогічні технології із залученням музейних колекцій» [1, с. 249].

Особливої уваги заслуговують музеї при навчальних закладах, які знаходяться у сфері управління Міністерства освіти і науки України. Фахівцями туристсько-краєзнавчих установ Волинської, Дніпропетровської, Закарпатської, Луганської, Львівської областей та міста Києва були видані довідники та путівники по шкільним музеям відповідних регіонів, у яких автори популяризують музейні колекції та цікаві форми роботи з музейної педагогіки [1, с. 247].

Можемо констатувати, що питання музейної справи досить активно урегульовується на законодавчому рівні. У своїй діяльності музеї та музейні осередки керуються: Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про музеї та музейну справу», актами Президента України і Кабінету Міністрів України, нормативно-правовими актами Міністерства освіти і науки України, Міністерства культури України з питань діяльності музеїв. У 2014 році було видане Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України та Положення про присвоєння звання «Зразковий музей» музеям при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України. На розвиток музейної педагогіки позитивно вплинув виданий у 2015 році Указ Президента України за № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» та Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 / «Стратегія сталого розвитку «Україна-2020».

З метою виконання Положення про музеї при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України та Положення про присвоєння звання «Зразковий музей», працівниками Закарпатського центру туризму був сформований Список музеїв при навчальних закладах Закарпатської області, що перебувають на обліку станом на 05.02.2019 року [5].

Згідно з даною інформацією, у навчальних закладах Закарпатської області функціонують усього 199 музеїв. З них: 7 у закладах дошкільної освіти, 182 у закладах загальної середньої освіти, 5 у закладах позашкільної освіти та 3 у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. За профілями: 58 історичні (з них: 26 широкого історичного профілю, 6 військово-історичні, 3 історії освіти (закладу освіти), 20 інші); 66 краєзнавчі; 1 природничий; 17 літературні; 2 мистецькі; 41 етнографічні та 14 галузеві [2].

Серед них звання «Зразковий музей» мають: Літературний музей М.І. Томчання на базі Загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 м. Ужгород; Етнографічна кімната-музей „Берегиня” в Ужгородській класичній гімназії м. Ужгород; Музей українського побуту Дошкільного навчального закладу № 21 «Ластівочка» Ужгородської міської ради м. Ужгород; Музей художніх мистецтв гімназії, НВК „ЗОШ I ст. – гімназія” м. Мукачева; Історичний музей «Пам'ять» в Загальноосвітній школі I-III ступенів № 13 м. Мукачева; Краєзнавчий музей Загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 м. Виноградова; Історико-краєзнавчий музей на базі Загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 м. Сваляви; Музей Бойової слави, історичний Загальноосвітньої школи I-II ступенів с. Довге Іршавського району.

Серед музеїв, які взяті на облік та мають відповідний код музею, 17 дотичні до закладів дошкільної освіти. Шість з них знаходяться в дошкільних закладах та 11 в НВК (садок-школа).

Етнографічний Музей українського побуту, розміщений у ЗДО № 21 м. Ужгорода «Ластівочка», отримав офіційний Код музею № 622. У рамках конкурсу на присвоєння звання «Зразковий музей» музеям при дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства освіти і науки України, 21.04.17 р. йому було присвоєно звання «Зразковий музей» [5].

Проте, не кожен заклад дошкільної освіти має можливість створити власний музей. Створення міні-музеїв у дошкільному закладі – важлива складова реалізації принципів музейної педагогіки, що забезпечує

умови для безпосереднього залучення їх до світу культури. Міні-музеї – це осередки, що оформлені відповідно до певної теми і можуть містити, окрім «музейних експонатів» дитячі роботи, створені дітьми до і після відвідування класичних музеїв.

З метою виявлення ефективності використання музейної педагогіки в закладах дошкільної освіти Закарпаття, нами було створено опитувальник Google forms та поширено у 505 закладів дошкільної освіти Закарпатської області. На запит ми отримали 462 відповіді.

На запитання «Чи є у Вашому закладі міні-музей?» 340 опитуваних відповіли «так» та 126 – «ні». Як бачимо з Рис. 1. у більшості закладів дошкільної освіти є музейні осередки.

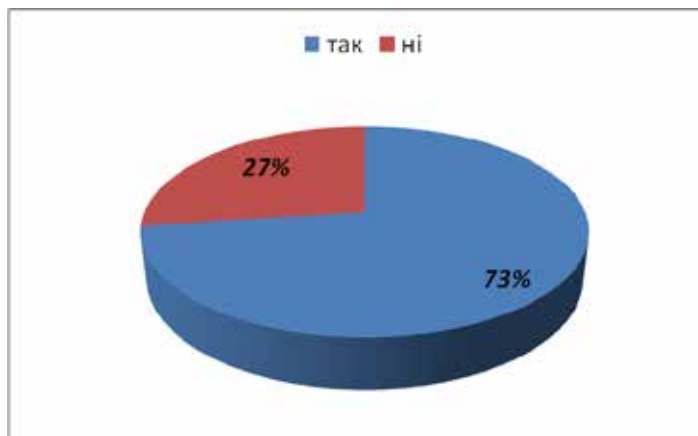

Рис. 1. «Чи є у Вашому закладі міні-музей?»

На запитання «Які музеї чи міні-музеї є у Вашому ЗДО?» ми отримали різноманітні відповіді (Див. Рис. 2.). Найбільше опитаних (47,9%) відмітили, що у їхньому закладі є «міні-музей українська хата-світлиця», 21,4 % вказали, що у закладі є «міні-музей народної іграшки» та 16,2 % «міні-музей іграшки». 4% опитаних відмітили, що у них є «міні-музей гудзиків». Серед цікавих міні-музеїв, які є в закладах дошкільної освіти відмітимо: «міні-музей черепашки», «музей кераміки та виробів із лози», «міні-музей м'якої іграшки», «міні-музей писанки», «міні-музей меблів», «міні-музей клоунів», «міні-музей народної ляльки», «міні-музей ляльки», «міні-музей керамічного посуду», «міні-музей ляльки-мотанки», «міні-музей: бабусині рушники», «міні-музей годинників», «літературний музей Івана Долгоша», «міні-музей лялькового театру», «міні-музей зернових культур та рослин», «міні-музей хусточок» та інші. Серед опитаних десять музеїв офіційно зареєстровані та мають статус музею.

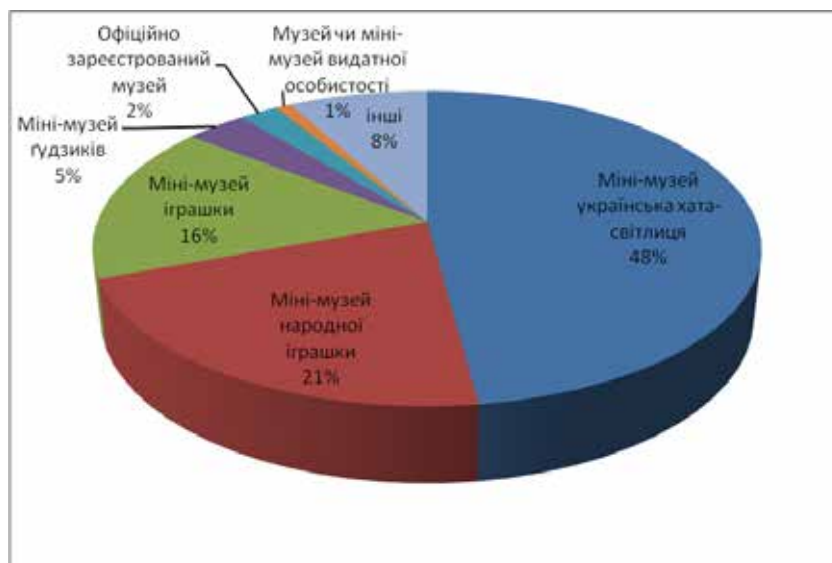

Рис. 2. «Які музеї чи міні-музеї є у Вашому ЗДО?»

Як бачимо з відповідей, більшість міні-музеїв зорієнтовані на формування національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку.

Вважаємо позитивним результатом те, що більшість опитаних у своїй педагогічній діяльності використовує музеї чи міні-музеї, які є у них у закладі (Див. Рис. 3.). На запитання «Чи використовуєте Ви в своїй роботі музеї (міні-музеї), які є у Вашому ЗДО?» 386 опитаних відповіли «так» та 76 – «ні».

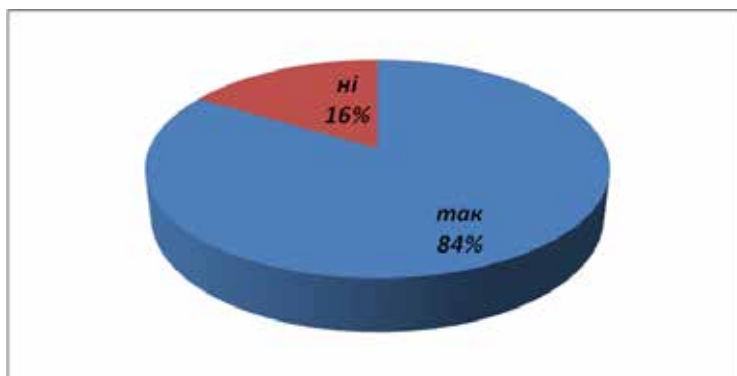

Рис. 3. «Чи використовуєте Ви в своїй роботі музеї (міні-музеї), які є у Вашому ЗДО?»

Згідно відповідей опитаних найчастіше музеї чи міні-музеї, які є в закладах дошкільної освіти, педагоги використовують під час свят та розваг, в рамках щоденних та відкритих занять, сюжетно-рольових та самостійних ігор дітей та під час бесід, експериментів та екскурсій (Див. Рис. 4.).

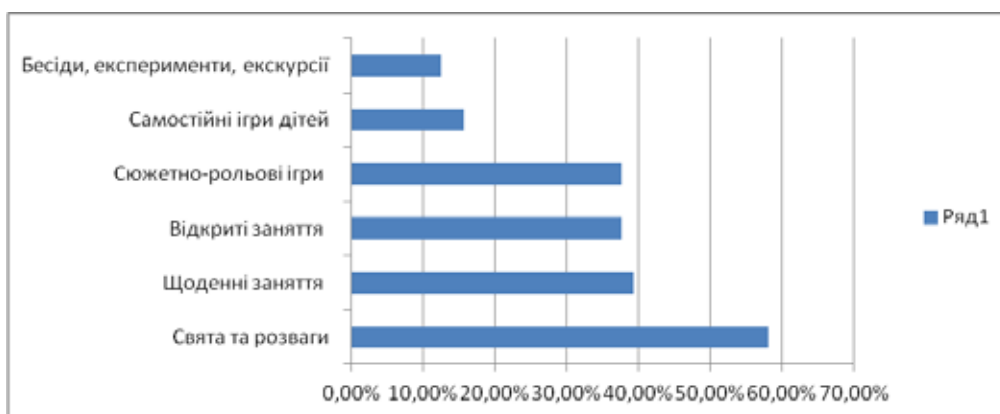

Рис. 4. «У яких формах роботи з дітьми Ви використовуєте музеї (міні-музеї), які є у Вашому ЗДО?»

Нас вразила відповідь, що тільки 21,4 % опитаних повною мірою використовує можливості, які надає їм наявність музею чи міні-музею у дошкільному закладі. Більшість опитаних (58,1%) відзначили, що використовують музейні осередки на 50% та п'ятдесят шість опитаних – на 25%. Тридцять вісім опитаних зовсім не використовують музейні осередки. (Див. Рис. 5.).

Рис. 5. «Чи повною мірою Ви використовуєте можливості, які надає Вам наявність музею чи міні-музею у Вашому закладі?»

Прикро, що тільки 30 % опитаних відвідує з дітьми музеї Закарпаття (Див. Рис. 6.). Це переважно вихователі тих міст чи сіл, де є музеї в їхньому населеному пункті. Зазначеними були: Музей народної архітектури та побуту м. Ужгород, Ужгородський замок, Замок Паланок, Великобичківський музей, Краєзнавчий музей м. Хуст, Краєзнавчий музей Тернівської сільради, Перечинський Краєзнавчий музей, Лемківська садиба с. Зарічево, Колочавський музей-сканзен «Старе село» при Горінчевській ЗОШ музей «Берегиня», Музей в Керецьківській ЗОШ та інші музеї при школах. Нажаль, педагоги не мають змоги організувати екскурсії, якщо потрібно користуватися транспортом.

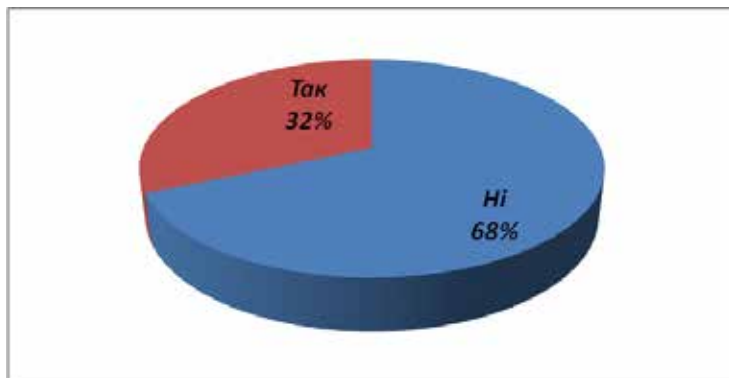

Рис. 6. «Чи відвідуєте Ви з дітьми дошкільного віку музеї Закарпаття?»

Другий блок запитань анкети мав за мету в'яснити наскільки вихователі краю обізнані з поняттям «музейна педагогіка» та чи є потреба приділяти цьому питанню більше уваги на курсах підвищення кваліфікації Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти. Згідно з результатом опитування, біля 90% опитаних добре виділяє зміст даного питання. Відповідну інформацію про музейну педагогіку отримали на курсах підвищення кваліфікації Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти та з Інтернету. Проте, 7,4% зізналися, що не мають інформації про музейну педагогіку. Також, більша частина опитаних (61,6 %) вважає, що немає достатньо методичної літератури з цього питання та потребує поглиблювати свої знання з даного питання.

Відтак, можемо зробити **висновок**, що педагоги краю досить активно використовують можливості музейної педагогіки в навчально-виховному процесі, створюють цікаві міні-музеї у своїх групах, зацікавлені у збагаченні своїх знань щодо можливості ширшого використання музейної педагогіки, потребують рекомендації щодо вирішення проблеми відвідування музеїв Закарпаття у віддалених регіонах краю, поширення перспективного педагогічного досвіду з музейної педагогіки серед педагогів закладів дошкільної освіти Закарпаття.

Використана література:

1. Гайда Л.А. Музейна педагогіка: пошук оптимальної моделі. *Методологічні засади історичної освіти в контексті профілізації старшої школи*: матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції (Кіровоград, 21-22 жовтня 2010р.). Кіровоград: Видавництво КОШПО імені Василя Сухомлинського, 2012. С. 243-249.
2. Діяльність музеїв при закладах освіти Закарпатської області у 2018/2019 навчальному році. URL: https://centour.uz.ua/uploads/files/Muzejna_sprava/DIALNIST-OSVITANSKIH-MUZEIV-oblasti-2019.pdf (дата звернення: 14.08.2022).
3. Кардаш Н. В. Музейна педагогіка: ретроспективний аналіз. *Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2015. Вип. 125. С. 46-58.
4. Маньковська Руслана. Музейна педагогіка: інноваційна технологія інтелектуального розвитку. *Краєзнавство*. 2019. № 3. С. 238-251.
5. Облік музеїв у закладах освіти станом на 05.02.2019 URL: https://centour.uz.ua/files/Muzejna_sprava (дата звернення: 14.08.2022).
6. Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання»: від 18 травня 2019 р. № 286/2019 / Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 12.08.2022).

References:

1. Haida L.A. Muzeina pedahohika: poshuk optymalnoi modeli. [Museum pedagogy: the search for an optimal model]. *Metodolohichni zasady istorychnoi osvity v konteksti profilizatsii starshoi shkoły*: materialy Vseukrainskoi naukovo-metodychnoi konferentsii (Kirovohrad, 21-22 zhovtnia 2010r.). Kirovohrad: Vydavnytstvo KOIPPO imeni Vasyliia Sukhomlynskoho, 2012. S. 243-249. [in Ukrainian].
2. Diialnist muzeiv pry zakladakh osvity Zakarpatskoi oblasti u 2018/2019 navchalnomu rotsi. [Activities of museums at educational institutions of the Transcarpathian region in the 2018/2019 academic year]. Retrieved from: https://centour.uz.ua/uploads/files/Muzejna_sprava/DIALNIST-OSVITANSKIH-MUZEIV-oblasti-2019.pdf (data zvernennia: 14.08.2022). [in Ukrainian].
3. Kardash N. V. Muzeina pedahohika: retrospektyvnyi analiz. [Museum pedagogy: a retrospective analysis]. *Pedahohichni nauky: zbirnyk naukovykh prats*. 2015. Vyp. 125. S. 46-58. [in Ukrainian].
4. Mankovska Ruslana. Muzeina pedahohika: innovatsiina tekhnolohiia intelektualnoho rozvytku. [Museum pedagogy: innovation technology of intellectual development]. *Kraieznavstvo*. 2019. № 3. S. 238-251. [in Ukrainian].

5. Oblik muzeiv u zakladakh osvity stanom na 05.02.2019. [Accounting of museums in educational institutions as of February 5, 2019]. Retrieved from: [https://centour.uz.ua/files/Muzejna_sprava/\(data_zvernennia:14.08.2022\)](https://centour.uz.ua/files/Muzejna_sprava/(data_zvernennia:14.08.2022)). [in Ukrainian].
6. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia»: vid 18 travnia 2019 r. № 286/2019. [Decree of the President of Ukraine "On the Strategy of National Patriotic Education"]. / Ukaz Prezidenta Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (data zvernennia: 12.08.2022). [in Ukrainian].

Reho H., Reho O. The use of museum education in preschool educational institutions of Zakarpattia

Educating a patriotic Ukrainian citizen is now one of the higher-priority tasks facing educational institutions of all levels. Starting with preschool age, it is necessary to form the love of the younger generation for the Motherland and native place, a respectful attitude to the national heritage of the Ukrainian people, traditions and customs, and the historical past, to cultivate pride and a desire to imitate the courage of the fighters for the freedom and independence of Ukraine, both from the historical past and defenders who today defend the sovereignty and territorial integrity of the state; to emphasize the formation of their basic human qualities, such as spirituality, morality, empathy, willpower, etc. In our opinion, the use of museum education in educational institutions contributes to the achievement of the intended goal.

Museum education is interpreted as a scientific discipline and field of activity.

In our publication, we consider the issue of museum education as a field of activity, which is interpreted as the transfer of cultural experience through the pedagogical process, based on an interdisciplinary and poly-artistic approach, carried out within a museum environment. We present the quantitative and qualitative composition of museums at educational institutions governed by the Department Ministry of Education and Science of Ukraine in Zakarpattia Oblast, highlighting those awarded the title "Exemplary Museum". We draw special attention to museums and museum centers located in preschool education institutions in the region.

To analyze the use of museum education in Zakarpattia Oblast, a survey among teachers of preschool education institutions of Zakarpattia was conducted. All regions of the area, including urban and rural preschool institutions, were covered by the survey. We were interested in the use of the potential of museum education and the issue of implementing its possibilities in museums in the area and museums or mini-museums at preschool education institutions. The results of this survey are covered in this publication.

Key words: museum education, preschool educational institutions, museum, mini-museum, museum surrounding, education of a patriotic Ukrainian citizen, transfer of cultural experience through the pedagogical process, educators.

УДК 378.091.3:373.3.011.3-051

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.89.26>

Севастюк М. С., Слабко В. М.

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПІДГОТОВКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОГО
ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ**

У статті висвітлено питання підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації та проведення психолого-педагогічних досліджень і визначення їхнього впливу на якість професійного становлення майбутнього фахівця. Зазначено, що підготовка конкурентоспроможного вчителя Нової української школи, який впроваджує в освітній процес інноваційні методи навчання, неможлива без формування у студентів дослідницького потенціалу щодо педагогічної діяльності.

Вказано, що оволодіння майбутніми вчителями технологією проведення психолого-педагогічного експерименту дає їм змогу використовувати інноваційний зміст, форми та методи навчання під час проведення занять, забезпечує формування позиції вчителя-дослідника.

Зазначено, що ознайомлення студентів з технікою дослідницької роботи здійснюється під час вивчення дисципліни "Основи психолого-педагогічних досліджень у початковій школі". Студенти визначають особливості наукового пошуку щодо проблем початкової освіти. Засвоєні студентами знання, сформовані дослідницькі компетентності, навички дослідницького пошуку використовуються ними під час написання кваліфікаційних робіт.

Зазначено, що виконання завдань експериментального дослідження підвищує рівень підготовки студентів до наукового пошуку. Під час практики студенти проводять констатувальний етап дослідження, впроваджують розроблену систему експериментальних впливів та визначають її ефективність, що і є завданням формувального етапу експерименту. Проведення експериментального дослідження забезпечує прикладне засвоєння студентами знань про методи, методіку та технологію дослідження. Формування у студентів практичних вмінь щодо організації та проведення педагогічного експерименту забезпечує вироблення у них практичних дослідницьких умінь та дослідницької позиції у розбудові Нової української школи.

Ключові слова: професійна підготовка вчителя початкової школи, психолого-педагогічне дослідження, психолого-педагогічний експеримент, конкурентоспроможність, методика.